ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2017:81

ARKEOLOGISK UTREDNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Tarsta bytomt

Tarsta 4:2 m.fl., Sköllersta socken,
Hallsbergs kommun, Närke

Nina Balknäs

ARKEOLOGGRUPPEN AB RAPPORT 2017:81

ARKEOLOGISK UTREDNING
I FORM AV SCHAKTNINGSÖVERVAKNING

Tarsta bytomt

Tarsta 4:2 m.fl., Sköllersta socken,
Hallsbergs kommun, Närke

Nina Balknäs

Lst dnr 431-6963-2016

ARKEOLOGGRUPPEN I ÖREBRO AB
Drottninggatan 11, 702 10 Örebro
Telefon 019-609 04 10

www.arkeologgruppen.se
arkeologgruppen@arkeologgruppen.se

Översiktskarta över Örebro län med platsen för utredningen markerad med rött.

© 2017 Arkeologgruppen AB

Arkeologgruppen rapport 2017:81
Författare Nina Balknäs
Grafisk form Nina Balknäs@Högtorps Diverse
Omslagsfoto Tarsta bytomt sedd från väster.
Foto Om inte annat anges är fotografierna tagna av Arkeologgruppen AB.

Kartor ur allmänt kartmaterial, © Lantmäteriet Dnr R50223371_170001

Innehållsförteckning

Sammanfattande inledning....5
Kultur- och naturmiljö....5
Fornlämningar....5
Ortnamn....5
Tidigare undersökningar....7
Syfte....8
Metod....8
Servis 1....8
Servis 2....12
Servis 3....14
Tolkning....16
Utvärdering av resultaten
i förhållande till undersökningsplanen....16
Referenser....18
Tekniska och administrativa uppgifter....19
Bilagor....20
Bilaga 1. Schakttabell....20
Bilaga 2. Anläggningstabell....21
Bilaga 3. Fyndtabell....22

Figur 1. Karta över Örebrotrakten med den aktuella utredningsplatsen i Tarsta markerad med rött.

Sammanfattande inledning

Arkeologgruppen AB har genomfört en utredning i form av schaktningsövervakning i samband med ledningsdragningar av Fibergruppen och Datel AB. Schakten drogs genom den bebodda bytomten Tarsta i Sköllersta socken. Bytomten finns inlagd som bevakningsobjekt i fornminnesregistret under beteckningen Sköllersta 322.

Huvudledningen, som drogs öster om bytomten, övervakades inte. Endast tre schakt, så kallade serviser, som ledde in till bostadshusen övervakades.

Syftet med utredningen var att klargöra om fornlämning berördes i samband med markarbetet. Schaktningsövervakningen visade att det förekommer fornlämningar bestående av äldre byggnadslämningar inne på bytomten. Lämningarna härrör från cirka 1600 fram till modern tid.

Kultur- och naturmiljö

Tarsta by ligger på en kulle mellan 45 och 50 meter över havet i ett uppodlat, flackt slättlandskap. Vid 5000 f. Kr. låg Tarsta vid en havsvik som öppnade upp sig mot norr. Söderut höjer sig marken och består idag främst av skogsmark.

Fornlämningar

Tarsta är mest känt för sin fornborg, Tarsta berg (Sköllersta 27). Borgen ligger dock 3 kilometer söder om bytomten. Fornlämningarna närmast bytomten utgörs av gravfält (Sköllersta 6:1, 23:1, 113:1, 115:1–2) och grupper med gravar (närmst ligger Sköllersta 17:1–3). Övriga lämningar utgörs av en milstolpe (Sköllersta 49:1) och en slaggvarp (Sköllersta 131:1). Norr om slaggvarpen finns en boplats (Sköllersta 132:1) med uppgifter om en möjlig tidig järnframställningsplats.

Det mest slående med Tarsta är annars att området är mycket rikt på lösfynd från stenålderns alla perioder, huvudsakligen olika typer av yxor (Schotte-Lindsten & Jacobsson 1978).

Ortnamn

Tarsta finns belagt från början av 1300-talet, då stavat *Þakarstum*. Namnet utvecklas sedan vidare till *Thaugestom* (år 1422), *Thauistha* (år 1447), Tawasta (år 1467) (SOFI). Förleden *Tar-* är obekant (SOFI), men kommer troligen från ett namn eller binamn på en person. Efterledet *-sta* är vanligt före-kommande i hela Norden. Bara i Närke finns cirka 110 byar och gårdar med denna ändelse. Bebyggelsenamn med *-sta* anses ha

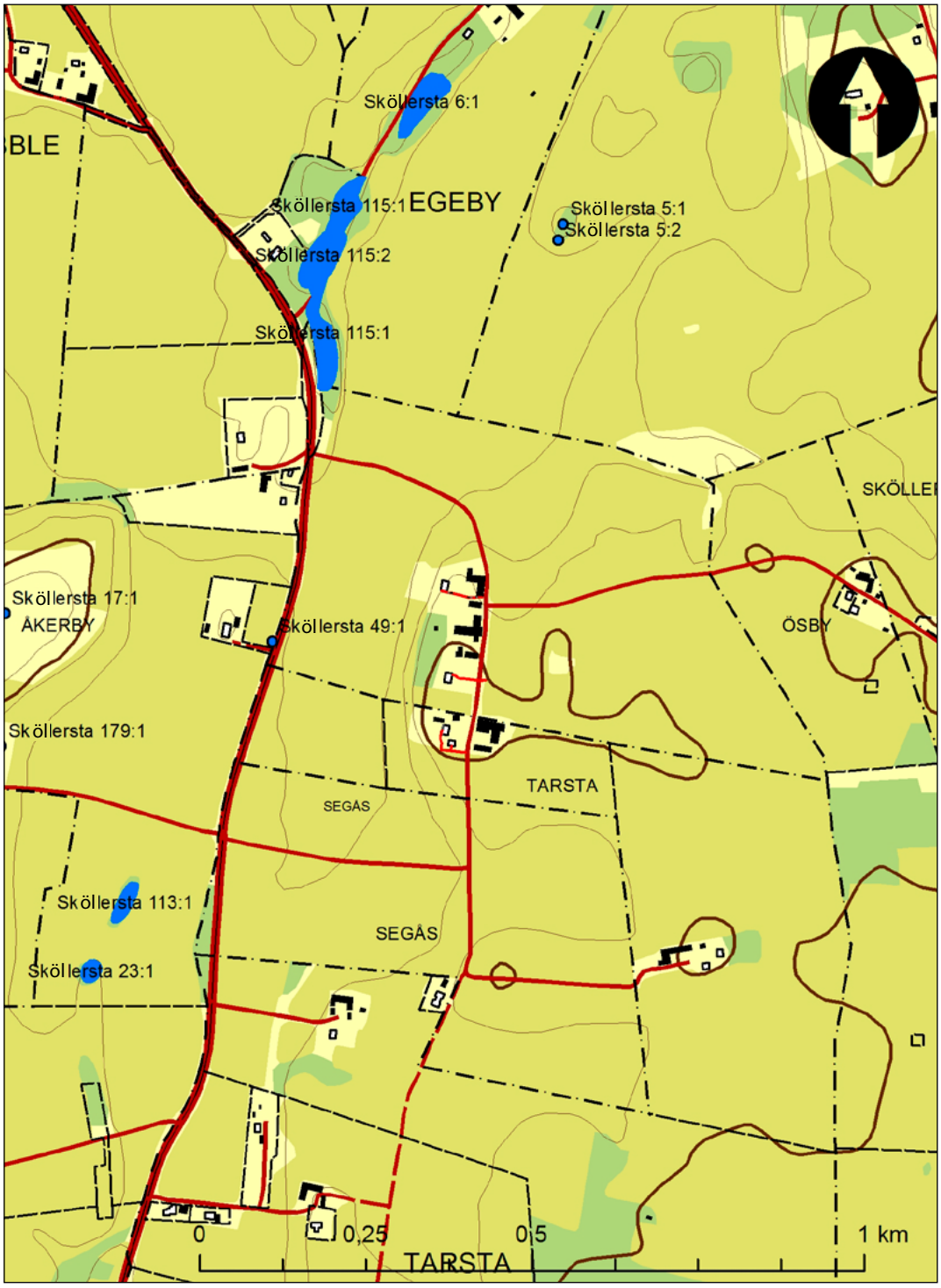

Figur 2. Tarsta bytomt med omgivande fornlämningar. Skala 1:10 000.

Figur 3. Tarsta bytomt, storskifte på inägor år 1768. Ej i skala.

Figur 4. Tarsta bytomt, laga skifte år 1854. Ej i skala.

uppkommit kring Kristi födelse fram till vikingatid, varav de flesta före år 700 e.Kr. Många av dem kan vara ännu äldre (Calissendorff & Larsson 1998:45, 134; Svenskt ortnamnslexikon 2003:289). Betydelsen av *-stad* är ”ställe, plats för något”, även om det också finns *-stad*-namn där stad betyder ”kant” (Vikstrand 2013:55).

Närliggande ortnamn så som Ullavi, Sköllersta och Kävesta förstärker bygdens namnkopplingar till järnåldern.

Tidigare undersökningar

Vid en arkeologisk utredning år 2015 utfördes kartstudier och en schaktningsövervakning i samband med kabeldragningar öster om bytomten. Inga fornlämningar påträffades. Inte heller gjordes några fynd (Balknäs 2016).

Syfte

Syftet med utredningen var att klargöra om fornlämning berördes i samband med markarbetet.

Metod

Utredningen genomfördes i form av schaktningsövervakning. Det innebar att en arkeolog närvarade vid schaktningen. Schakten grävdes skiktvis ned till planerat djup. Då lämningar framkom dokumenterades de innan schaktningen fortsatte.

Schakt och anläggningar för servis 1 ritades in manuellt. I servis 2 användes en GPS-förstärkare tillsammans med inmätning i en mobilapp. Vid övervakningen av servis 3 användes en RTK-GPS. Mätningarna har sedan förts in och redigerats i ArcGIS 10.3.1. Dokumentation skedde skriftligt på för ändamålet utformade anläggningsblanketter och genom digital fotografering. Inga prover analyserades.

Resultat

Servis 1

I det södra schaktet grävdes servis 1. Schaktet var 0,45 meter brett och 0,6 meter Djupt. I servisen påträffades tre huslämningar. Endast en av dem (A2) kan sägas vara fornlämning.

En stensyll (A1) bestod av 0,3–0,5 meter stora, tillmakade stenar med flat ovansida. Ovanpå syllen fanns rester av en 0,15 meter bred träbjälke i gråbrun lerig sand med inslag av bruk. Syllen har tillhört en drängstuga som stod på platsen under 1900-talet.

A2 var en 2,4 meter lång syll som bestod av cirka 0,5 meter stora naturstenar i brun, humös sand. Riktningen var något diagonal i förhållande till dagens bebyggelse. Syllen hade också karaktär av att vara äldre. Det ligger ett hus på platsen på 1854 års karta som syllen möjligen har tillhört.

Utöver dessa stensyllar dokumenterades även en stensyll som var synlig i ytan (A3). Den bestod av tillmakade stenar som var upp till 0,6 meter stora, med rakt huggen sida utåt. Syllen löpte parallellt med nuvarande bostadshus. Det är möjligt att det handlar om en förstärkning till det nuvarande huset (som ligger i en sluttning mot väster), men syllen var något förskjuten söderut vilket talar för att det tillhört en äldre föregångare till dagens hus.

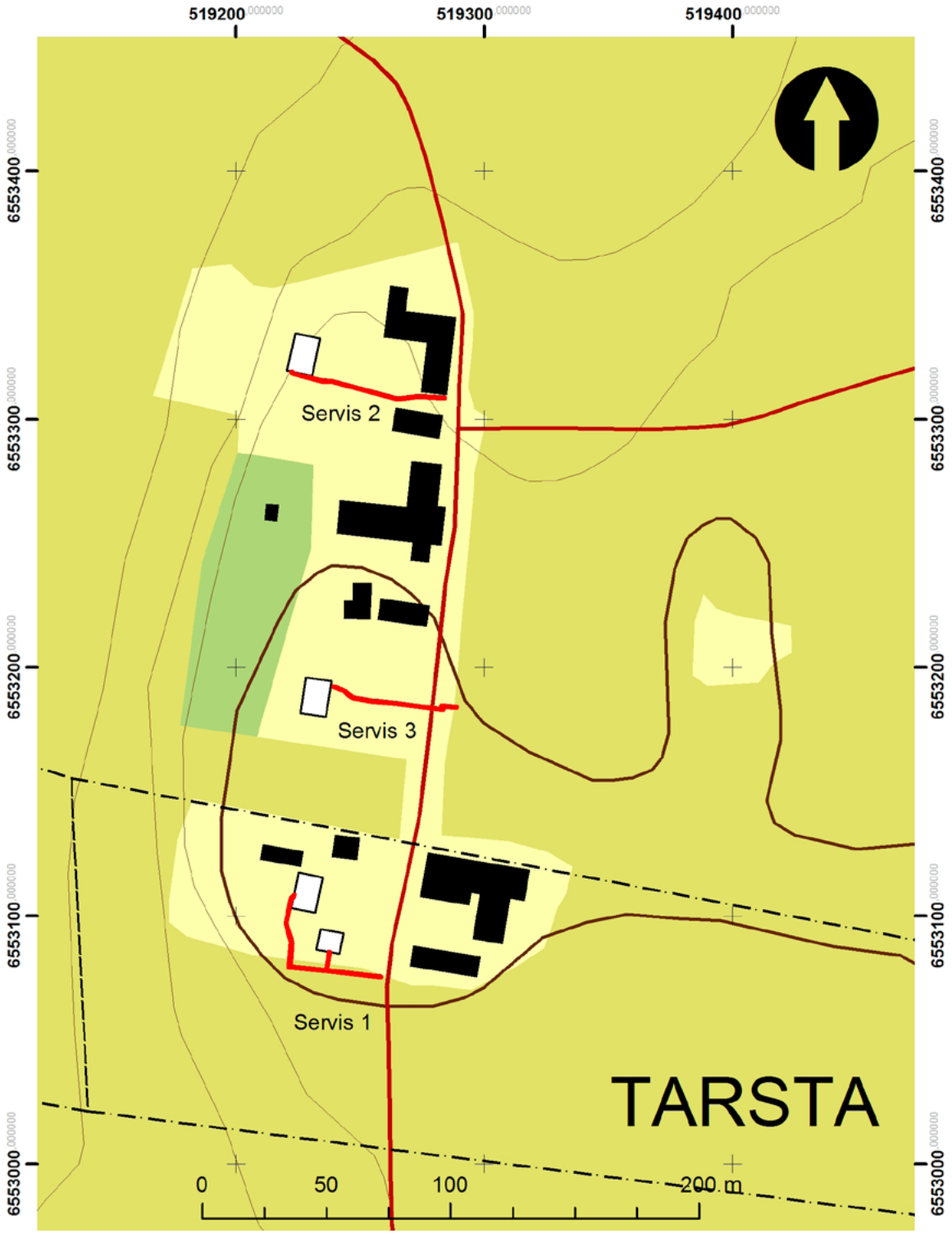

Figur 5. Tarsta bytomt med de tre servis-schakten. Skala 1:2 500.

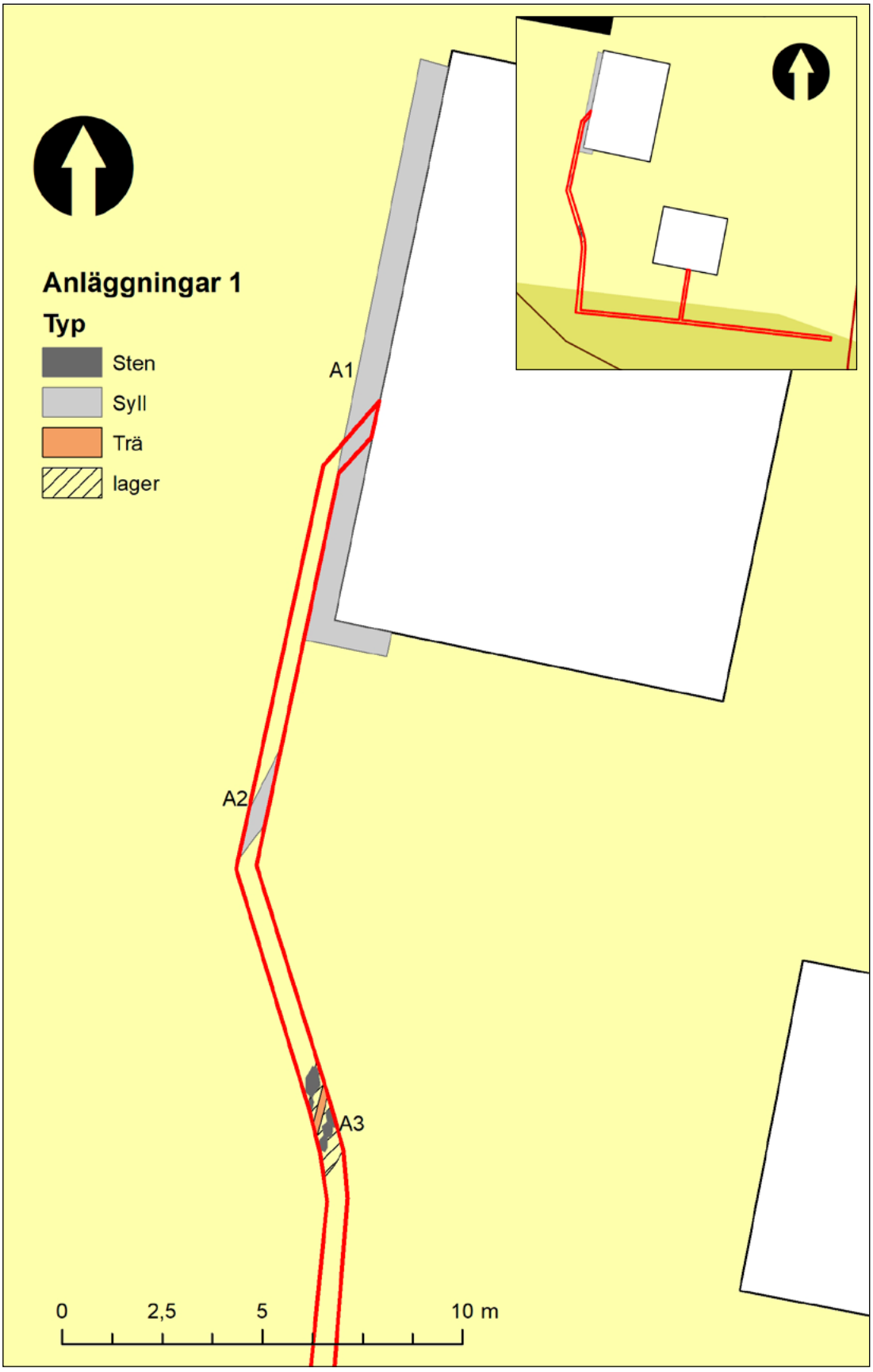

Figur 6. Anläggningar i servis 1. Skala 1:150. Schaktet för servis 1 syns i minifiguren.

Figur 7 (ovan). Stensyllen A1 sedd från norr.

Figur 8 (till höger). Stensyllen A2 i lod. Söder är nedåt i bild.

Figur 9. Stensyllen A4 sedd från väster.

Figur 10. Stolphålet A8.

Figur 11. Fynd i servis 2.

Servis 2

Servis 2 grävdes från vägen in mot huset i väster. Schaktet var 0,3 meter brett och 0,4 meter djupt. I hörnet av nuvarande ladugård påträffades en stensyll (A4). Den var 1,5 meter lång och bestod av tre stenar som var 0,15–0,4 meter stora med plan översida. Stenarna var satta i orangebrun (träfärgad) sandig morän. Öster om syllen fanns mörkgrå silt.

Några meter väster om syllen fanns ett tunt träflislager (A5) under mörkbrun, humös, siltig sand med enstaka tegelkross (A6).

Sydöst om dagens bostadshus påträffades en hög med stenar (A7). Stenarna var 0,4–0,7 meter stora. Den västra stenen låg i matjord. Troligen handlar det om stenar som är flyttade i modern tid, men det kan också röra sig om en störd stensyll. Direkt öster om stenhögen fanns lämningar av något äldre karaktär. A8 var ett stolphål som mätte 0,3 meter i diameter. Fyllningen bestod av humös, gråbrun finsand. Det fanns en skoning av stenar som var 0,1 meter stora. Ytterligare en nedgrävning (A9) fanns väster om stolphålet. I nedgrävningen fanns tre stenar på rad. Formen var skålad och fyllningen bestod av brun sand. Både A8 och A9 framträdde i den norra schaktväggen. De var nedgrävda genom ett omrört lager (A10) gråbrun, kompakt, sandig morän med inslag av kol och bränd lera. I lagret gjordes fynd av en järnkniv, yngre rödgods (Fnr 2), äldre tegelkross och bränd lera. Väster om stenarna A7 hittades keramik, troligen engelskt flint- eller stengods från början av 1800-talet (Fnr 1) tillsammans med glas till en pincené eller ett par glasögon och flintgods från slutet av 1800-talet.

Ingen av lämningarna kan återfinnas på kartan från år 1854. Alla, förutom stenhögen A7, klassas som fornlämning.

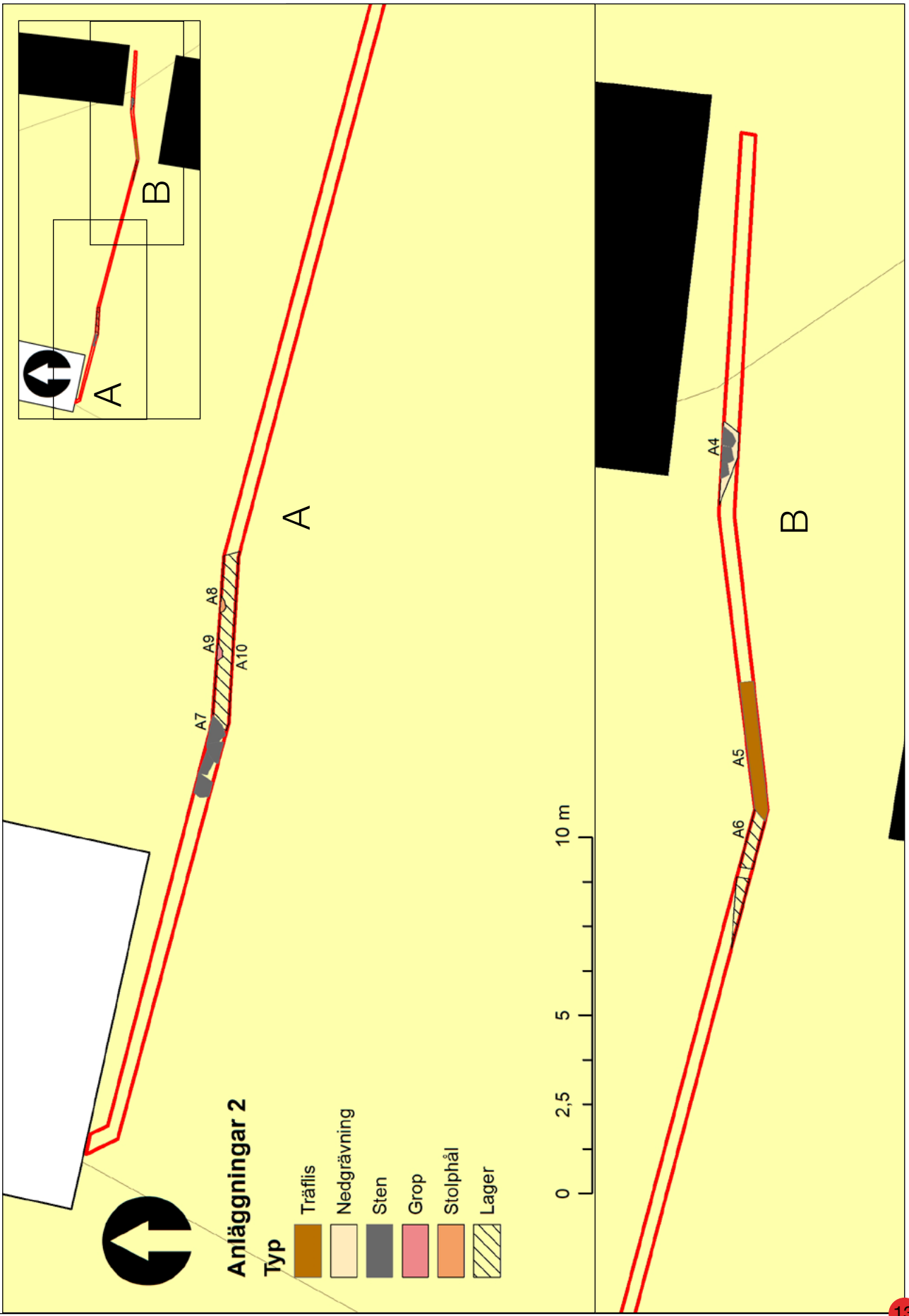

Figur 12. Anläggningar i servis 2. Skala 1:150. Hela schaktet för servis 2 syns i minfiguren. Rutorna A och B visar anläggningsplanerna.

Servis 3

Servis 3 grävdes från bostadshuset ut mot vägen i öster. Schaktet var 0,3 meter brett och 0,4 meter djupt. Utanför huset dokumenterades två lager. A105 bestod av gul, påförd lera. Därunder fanns lagret A111 som bestod av humös, brungrå, sandig lera med inslag av kol och tegelkross. Båda lager kan relateras till rivning av ett hus på 1854 års karta och återställning av marken. Under A111 fanns en stolphålsbotten (A158) som torde utgöra fornlämning. Stolphålet var 0,3 meter i diameter. Det hade raka väggar och plan botten. Fyllningen bestod av omrörd, brunorange sand och grå sandig lera. Anläggningen var skuren av en djurhåla.

Några meter österut fanns en 1,6 meter lång nedgrävning (A117) i schaktbotten. Fyllningen bestod av orangebrun siltig morän. På ytan hittades ett handtag till en spann. Anläggningen tolkas som en brunn.

Ett hus som återfinns i kartan från år 1854 hade lämnat spår efter sig i form av två lager och ett stenlyft. A121 var ett lager med omdeponerad, orange, sandig lera. Fläckvis uppstickande genom A121 var lagret A125, bestående av grå lera med inslag av tegelkross. Under A121 fanns stenlyftet A140, möjligen från en sten i den västra syllen. I linje med den östra husväggen fanns två rännor (A150, A154) och en möjlig stolphålsbotten (A146). Det är dock osäkert om de hör till samma hus. A150 var 0,55 meter bred med fyllning av orangegrå, siltig sand med enstaka stenar som var upp till 0,2 meter stora. Parallellt med A150 löpte rännan A154. Den var 0,4 meter bred och hade en fyllning av 0,1 meter stora stenar i brun sand. Stolphålsbottnen A146 var 0,2 meter i diameter och hade en fyllning av brungrå, siltig sand med stort inslag av sot i den östra delen.

Figur 13. Foto av brunnen A117 taget från öster. Inflikat finns handtaget som påträffades i A117.

Figur 14. Rännan A154 sedd från söder.

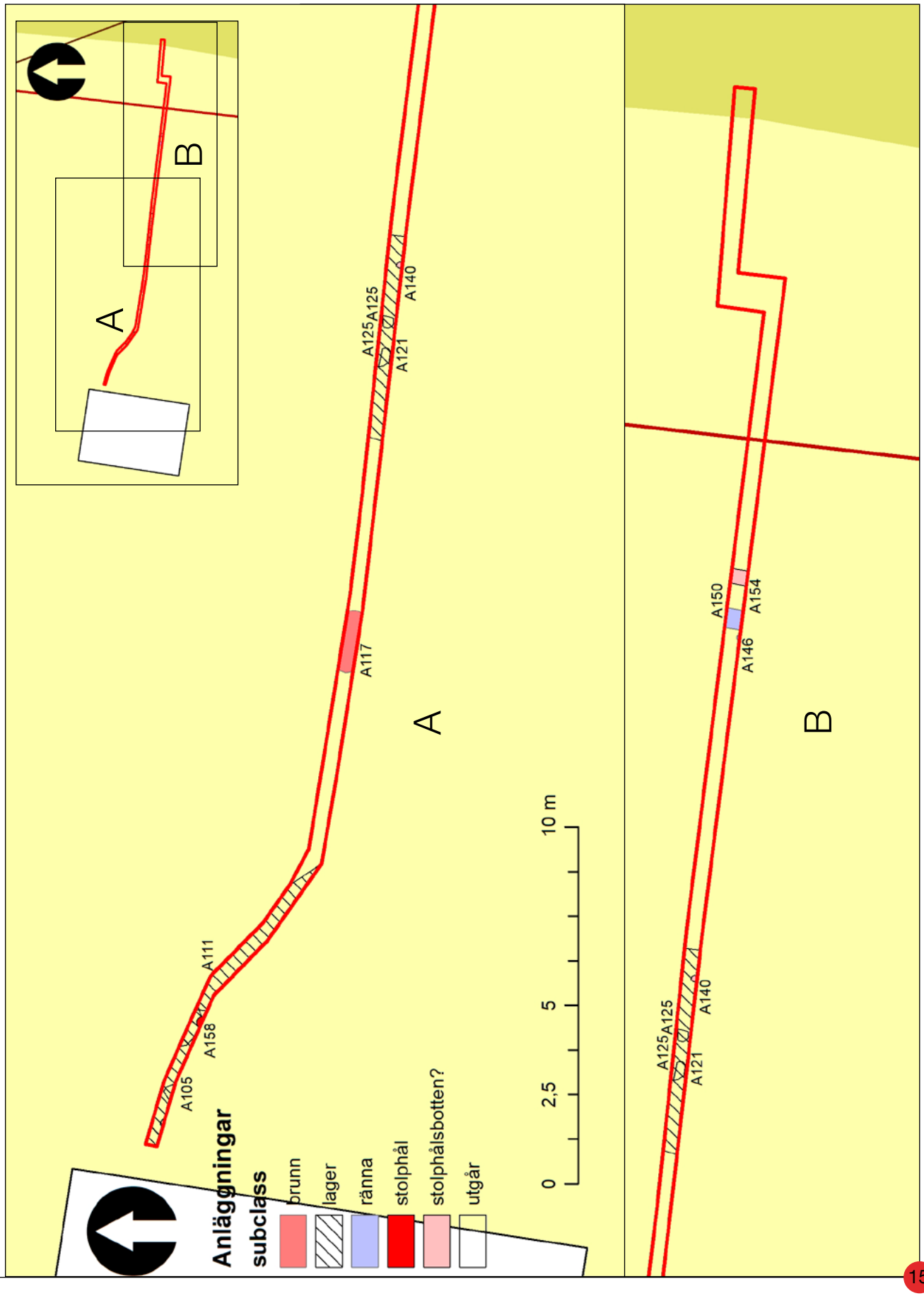

Figur 15. Anläggningar i servis 3. Skala 1:150. Hela schaktet för servis 3 syns i minfiguren. Rutorna A och B visar anläggningsplanerna.

Tolkning

Schaktningsövervakningen av de tre servis-schakten visade att det förekommer fornlämningar bestående av äldre byggnadslämningar inne på bytomten. Det gjordes inga 14C-dateringar och endast ett fåtal fynd hittades. Det historiska kartmaterialet är litet. Sammantaget kan dock tolkningen göras att lämningarna härrör från cirka 1600 fram till modern tid. De äldsta lämningarna är A8–A10 i servis 2 samt A146, A150, A154 och A158 i servis 3.

Utvärdering av resultaten i förhållande till undersökningsplanen

Syftet med utredningen var att klargöra om fornlämning berördes i samband med markarbetet. Detta har i och med den arkeologiska övervakningen och gjorda kartanalyser bekräftats.

Arbetet har skett enligt plan, med undantag av att det dröjde fram till maj 2017 innan alla schakt var grävda. Detta berodde på tjäle i marken och ändringar i antalet beställningar av fiber.

Figur 15. Inför grävning av servis 2. Foto från öster.

Referenser

Tryckta källor

Balknäs, Nina. 2016. *Ledningsdragningar genom bebyggda bytomter.* Fiskinge, Menigasker och Via i Askers socken, Örebro kommun; Tarsta i Sköllersta socken, Hallsbergs kommun; Snarvi och Frösvi i Edsbergs socken, Lekebergs kommun, Närke. Arkeologisk utredning i form av schaktningsövervakning. Arkeologgruppen rapport 2015:37.

Calissendorff, K. & Larsson, A. 1998. *Ortnamn i Närke.* Örebro.

Svenskt ortnamnslexikon. 2003. Red. Wahlberg, M. Stockholm.

Schotte-Lindsten, A. & Jakobsson, H. 1978. Spår efter forntidens människor. I: *Sköllerstabygden 1*. Kumla.

Vikstrand, P. 2013. *Järnålderns bebyggelsenamn. Om bebyggelsenamnens uppkomst och ålder i Mälarlandskapen*. Skrifter utgivna av Institutet för språk och folkminnen. Namnarkivet i Uppsala. Serie B: 13. Uppsala.

Kartor och arkivmaterial

HISTORISKA LANTMÄTERIAKTER

1854 Laga skifte, 18-skö-185-186

1768 Storskifte på inägor, Tarsta 1-4, S61-82:1

ARKIV OCH WEB

Fornsök 2015-07-29 http://www.fmis.raa.se/cocoon/fornsok/search.html

Historiska museets fynddatabas 2015-07-29 http://mis.historiska.se/mis/sok/start.asp

SOFI 2015-07-27 http://www2.sofi.se/SOFIU/topo1951/_cdweb

Tekniska och administrativa uppgifter

Län	Örebro
Kommun	Hallsberg
Landskap	Närke
Socken	Sköllersta
Fastighet	Tarsta 4:2 m.fl.

Fornlämningsnummer	Sköllersta 322 (bevakningsobjekt)

Lämningstyp
Bytomt

Datering
Historisk tid

Typ av undersökning
Arkeologisk utredning i form av schaktningsövervakning

Länsstyrelsens beslutsdatum
2017-01-06

Länsstyrelsens diarienummer
431-6963-2016

Arkeologgruppens projektnummer
Ag2017_03

Projektledning	Nina Balknäs
Personal	Nina Balknäs

Undersökningstid	2017-01-09 till 2017-05-17
Undersökt yta	189 löpmeter
Inmätningsteknik	Maanuell inmätning och RTK-GPS
Koordinatsystem	SWEREF 99 TM
Höjdsystem	RH 2000

Arkiv
Arkivmaterial förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Digitalt arkiv
Digitala data förvaras tillsvidare hos Arkeologgruppen AB.

Fynd
Fynd tillvaras hos Arkeologgruppen AB i väntan på fyndfördelning.

Bilagor

Bilaga 1. Schakttabell

Schaktnr	Servis	Bredd/m	Djup/m	Beskrivning	Anläggningar
1	1	0,45	0,6	0,2 m grästorv 0,2 m brun sandig morän med stenar <0,5 m 0,2 m orangebeige siltig lera med litet inslag av sten <0,3m, undergrund	A1, A2, A3
2	1	0,45	0,6	0,4 m mat-/kompostjord 0,2 m humös sand 0,2 m homogen sand i N 0,3 m lerig morän i S	—
3	2	0,3	0,4	Brun humös sand och grässvål 0,2 m orangebrun moränsand 0,2 invid huset 0,4 m matojrd	A4, A5, A6, A7, A8, A9, A10
4	3	0,3	0,4	0,2 m bärlager/grus eller 0,2 m gräsmatta och trädgårdsjord 0,2 m lager- och anläggningsnivå sandig morän, undergrund	A105, A111, A117, A121, A125, A140, A146, A150, A154, A158

Bilaga 2. Anläggningstabell

Anr	Typ	Mått/m	Djup/m	Beskrivning	Fynd
1	Syll	Br 1,1		Tillmakade stenar 0,3-0,5 m stora med flat ovansida med rester av en 0,15 m br träbjälke i gråbrun lerig sand med inslag av bruk.	-
2	Syll	L 2,4		Ca 0,5 m stora naturstenar i brun humös sand	-
3	Syll			Synlig i ytan, parallell med nuvarande bostadshus, framgrävd sten ligger i brun humös sand. Tillmakade stenar <0,6 m med godsidan ut. Tegelkross.	-
4	Syll	L 1,5		3 stenar 0,15-0,4 m med plan översida, i orangebrun (träfärgad) sandig morän. I Ö mörkgrå silt.	-
5	Lager	L >1,1	0,0,2	Träflislager	-
6	Lager	L 1,0	0,05	Golvlager? Mörkbrun humös siltig sand med enstaka tegelkross	-
7	Stenhög	L 1,7		Syll? Stenar 0,4-0,7 m, stenen i V ligger i matjord	-
8	Stolphål	0,3 m i diam	0,3	Humös gråbrun finsand, skoning av stenar 0,1 m, historisk tid?	-
9	Grop?	Br 0,4	0,3	3 stenar på rad i nedgrävning med skålad form. Fyllning av brun sand.	-
10	Lager	L 4	>0,3	Omrört lager av gråbrun kompakt sandig morän med inslag av kol och bränd lera.	Järnkniv, y. rödgods, bränd lera
105	Lager		0,1	Gul, påförd lera	-
111	Lager		>0,2	Humös brungråsandig lera med inslagav kol och tegelkross	-
117	Brunn	1,6	-	Fyllning av orangebrun siltig morän, inga stenar i ytan	Handtag till spann
121	Lager			Omdeponerad orange sandig lera, ej undersökt. Möjligen påverkat av värme.	-
125	Lager			Grå lera med inslag av tegelkross, fläckvis uppstickande	-
140	Stenlyft?	0,1x0,15	0,1	Fyllning av överlagrande orangebrunt grus, troligt stenlyft.	-
154	Ränna	Br 0,4	0,15	0,1 meter stora stenar i brun sand. Samtida med A150, A154? Ej undersökt.	-
150	Ränna	Br 0,55		Parallell med A146, fyllning av orangegrå siltig sand med enstaka stenar <0,2 m stora.	-
146	Stolphålsbotten?	0,2	>0,1	Fyllning av brungrå siltig sand, stort inslagav sot i Ö delen. Samtida med A150?	-
158	Stolphål	0,3	0,15	Raka väggar, plan botten, fyllning av omrörd brunorange sand och grå sandig lera. Skuren av djurhåla.	-

Bilaga 3. Fyndtabell

Fnr	Typ	Material	Antal	Kontext	Beskrivning	Kasserad
1	keramik	Flintgods? Stengods?	3 fragment, 1 föremål	matjord	Grov ljus keramik med växtornamentik (strukturmönster och glasyr på båda sidor)	
2	keramik	Yngre rödgods	2 fragment	A10, lager	Spår av invändig glasyr	
3	keramik	Flintgods	1	matjord	Flintgods med tryckt mönster	x
4	glas	Glas	1	matjord	Ovalt genomskinligt glas till pincené eller glasögon	x
5	Bränd lera	Bränd lera	3	A10, lager	Möjligen lerklining	x
6	Kniv	Järn	1	A10, lager	Rak egg 78 mm, tånge 92 mm, oklar datering	x